

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МЕДИКО-ПРИРОДНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Кафедра психології

Затверджую
Заступник ректора
з навчальної роботи
Світлана ГІЛІНА
«29» 08 2024 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СПЕЦПРАКТИКУМ ПРОФПІДГОТОВКИ

Ступінь вищої освіти «бакалавр»
Галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність: 053 «Психологія»
Освітня програма «Психологія»

Миколаїв 2024

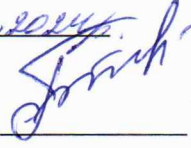
Робоча програма навчальної дисципліни «Психологічний спецпрактикум профпідготовки» для здобувачів рівня вищої освіти, освітньо-професійного ступеня «бакалавр»

За спеціальністю 053 «Психологія»

Розробник: Віктор КУЛШ - канд.псих. наук, доцент кафедри

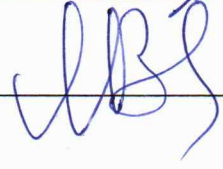
Робочу програму затверджено на засіданні кафедри психології

Протокол № 1 від 27.08.2024

Завідувач кафедри психології Віталій ПЕТЬКОВ

Робочу програму погоджено Вченою радою університету

Протокол № 1 від 29.08.2024

Голова Вченої ради Михайло ВОЛКОВ

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		очна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 4	Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»	Цикл професійної підготовки	
Мова викладання – Українська мова. Загальна кількість годин – 120	Спеціальність: 053 «Психологія»	Рік підготовки:	
		4-й	
		Семестр	
		8-й	
Тижневих годин для: ОФН– 4	Перший бакалаврський рівень	Лекції	
		30 год.	.
		Семінарські	
		26 год.	.
		Лабораторні	
		Самостійна робота	
		64 год.	
		Вид контролю: іспит	

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить: для очної форми навчання 120 – год.: 56 год. – аудиторні заняття, 64 год. самостійна робота (53% до 47%).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу «Психологічний спецпрактикум з профпідготовки» полягає в ознайомленні студентів з технологією психологічного дослідження, формуванні у них умінь та навички практичного використання сучасних методів психології в різних галузях психології, встановлювати психологічний діагноз та визначати проблеми, які ускладнюють розвиток особистості.

Вивчення дисципліни «Психологічний спецпрактикум з профпідготовки» сприятиме практичній підготовці психологів з надання ними психологічної допомоги окремим людям, організаціям, установам у вирішенні різноманітних проблем життєдіяльності в складних економічних та соціально-психологічних умовах, що склалися в Україні.

Основними завданнями вивчення дисципліни є:

- освоєння всіх етапів емпіричного дослідження;
- ознайомлення студентів із системою понять і подань що дозволяють аналізувати емпіричне дослідження в різних галузях психології;
- придбання студентами навичок роботи з конкретними методиками, які мають широку область застосування;
- умінь практично вивчати найважливіші психологічні характеристики людини як індивіда, суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності;
- умінь виявляти психологічні особливості людини при проведенні професійного відбору, навчанні й адаптації персоналу.

Під час вивчення дисципліни «Психологічний спецпрактикум профпідготовки» у здобувачів вищої освіти мають сформуватися компетентності:

Загальні:

ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях. ЗК 5. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК 7. Здатність генерувати нові ідеї.

ЗК 8. Навички міжособистісної взаємодії. ЗК 9. Здатність працювати в команді.

Фахові:

ФК 04. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

ФК 08. Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову).

ФК 09. Здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну роботу відповідно до запиту.

ФК 11. Здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.

У ході вивчення навчальної дисципліни можливо досягнути програмних результатів навчання:

ПРН 1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання .

ПРН 2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань для розуміння спеціальних розділів психології з метою майбутньої спеціалізації та освоєння міждисциплінарного зв'язку.

ПРН 9. Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх роз'яснення.

ПРН 11. Складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій.

ПРН 12. Складати та реалізовувати програму психопрофілактичних та просвітницьких дій, заходів психологічної допомоги у формі лекцій, бесід, круглих столів, тренінгів відповідно до вимог замовника.

ПРН 13. Взаємодіяти, вступати у комунікацію, бути зрозумілим, толерантно ставитися до осіб відповідно до віку.

ПРН 14. Ефективно виконувати різні ролі у процесі вирішення фахових завдань, демонструвати лідерські якості і вміння узгоджено працювати в аудиторії самостійно та під керівництвом викладача.

ПРН 15. Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку, вміло використовувати психотерапевтичні прийоми і прийоми впливу на свідомість і поведінку.

ПРН 16. Знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога, що визначають професійну поведінку і стосунки з людьми в суспільстві.

ПРН 17. Демонструвати соціально відповідальну та свідому поведінку, слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності.

ПРН 18. Вживати ефективних заходів щодо збереження здоров'я та за потреби визначити зміст запиту до супервізії.

ПРН. 19. Враховувати індивідуальну варіативність становлення людини як індивіда, особистості, суб'єкта діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться: 120 год./4кред. ECTS

3. Програма навчальної дисципліни

Модуль 1

Тема 1. Спостереження як метод дослідження у різних галузях психології. Психологічні особливості застосування методу спостереження у різних галузях психології. Загальна характеристика методу. Особливості побудови схеми спостереження. Основні види спостереження. Помилки, які можуть виникати при проведенні спостереження. Інтроекція.

Тема 2. Експеримент як метод дослідження у різних галузях психології. Психологічні особливості застосування методу експерименту у різних галузях

психології. Загальна характеристика методу. Етичні вимоги до проведення експерименту. Основні види експерименту.

Тема 3. Тестування у різних галузях психології. Психологічні особливості застосування методу тестування у різних галузях психології. Загальна характеристика методу. Основні різновиди тестів. Переваги та недоліки методу тестування.

Тема 4. Використання методу анкетування у різних галузях психології. Психологічні особливості застосування методу анкетування у різних галузях психології. Загальна характеристика методу. Правила побудови анкети: структура та змістове наповнення. Види анкетування.

Модуль 2

Тема 5. Бесіда як метод дослідження у різних галузях психології.

Психологічні особливості застосування методу бесіди у різних галузях психології. Загальна характеристика методу. Різновиди бесіди. Структура побудови бесіди.

Тема 6. Інтерв'ю як метод дослідження у різних галузях психології.

Психологічні особливості застосування методу інтерв'ю у різних галузях психології. Загальна характеристика методу. Різновиди інтерв'ю. Послідовність проведення інтерв'ю.

Тема 7. Контент-аналіз та метод експертного оцінювання у різних галузях психології. Психологічні особливості застосування контент-аналізу та методу експертного оцінювання у різних галузях психології. Загальна характеристика методів. Особливості проведення контент-аналізу. Послідовність експертного оцінювання.

Тема 8. Використання психологічного тренінгу у різних напрямках психології. Психологічні особливості застосування психологічного тренінгу у різних галузях психології. Загальна характеристика. Види психологічних тренінгів. Методи, які використовуються у тренінгах. Форми організації роботи учасників тренінгу. Особистість тренера. Структура тренінгу.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин											
	очна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Тема 1. Спостереження як метод дослідження у різних галузях психології.	14	2	4			8						
Тема 2. Експеримент як метод дослідження у різних галузях психології	16	2	6			8						

Тема 3. Тестування у різних галузях психології	14		6			8						
Тема 4. Використання методу анкетування у різних галузях психології	14		6			8						
Разом за модулем 1	58	4	22			32						
Модуль 2												
Тема 5. Бесіда як метод дослідження у різних галузях психології	14		6			8						
Тема 6. Інтерв'ю як метод дослідження у різних галузях психології	16	2	6			8						
Тема 7. Контент-аналіз та метод експертного оцінювання у різних галузях психології	16		8			8						
Тема 8. Використання психологічного тренінгу у різних напрямках психології	16		8			8						
Разом за модулем 5	62	2	28			32						
Всього	120	6	50			64						

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ОФН	ЗФН
1	Тема 1. Спостереження як метод дослідження у різних галузях психології.	4	
2	Тема 2. Експеримент як метод дослідження у різних галузях психології	6	
3	Тема 3. Тестування у різних галузях психології	6	
4	Тема 4. Використання методу анкетування у різних галузях психології	6	
5	Тема 5. Бесіда як метод дослідження у різних галузях психології	6	
6	Тема 6. Інтерв'ю як метод дослідження у різних галузях психології	6	
7	Тема 7. Контент-аналіз та метод експертного оцінювання у різних галузях психології	8	
8	Тема 8. Використання психологічного тренінгу у різних напрямках психології	8	
Всього		50	

6. Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ОФН	ЗФН
1	Тема 1. Спостереження як метод дослідження у різних галузях	8	

	психології.		
2	Тема 2. Експеримент як метод дослідження у різних галузях психології	8	
3	Тема 3. Тестування у різних галузях психології	8	
4	Тема 4. Використання методу анкетування у різних галузях психології	8	
5	Тема 5. Бесіда як метод дослідження у різних галузях психології	8	
6	Тема 6. Інтерв'ю як метод дослідження у різних галузях психології	8	
7	Тема 7. Контент-аналіз та метод експертного оцінювання у різних галузях психології	8	
8	Тема 8. Використання психологічного тренінгу у різних напрямках психології	8	
Всього		64	

7. Методи навчання

Основні форми навчального процесу при вивченні дисципліни «Психологічний спецпрактикум профпідготовки»:

Лекції із застосуванням провізор та прикладів.

Проблемне навчання.

Пояснювально-ілюстративне.

Розвивальне.

Частково пошукове і пошукове.

Метод стимулювання обов'язку у навчанні.

Метод контролю і самоконтролю.

8. Форми контролю та критерії оцінювання навчання

Оцінювання якості знань студентів, в умовах організації навчального процесу за кредитно-трансферною системою здійснюється шляхом поточного, кредитного, підсумкового (семестрового) контролю за 100- бальною шкалою оцінювання, за шкалою ECTS та національною шкалою оцінювання.

Засобами оцінювання та методами демонстрування результатів навчання з навчальної дисципліни є: екзамен, модульна контрольна робота у письмовій формі, реферат, презентація, доповідь.

Форми контролю та критерії оцінювання результатів навчання

Форми поточного контролю: усна (лабораторні заняття: (підготовка доповідей, рефератів, презентацій з подальшим захистом та відповідей на проблемні питання на лабораторних заняттях).

Форма модульного контролю: письмова (модульна контрольна робота у вигляді відповідей на питання різного рівня складності). Форма підсумкового семестрового контролю: усна (екзамен).

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне оцінювання та самостійна робота				МКР	Сума
T1	T2	T3	T4	50	100
12	12	13	13		

Поточне оцінювання та самостійна робота				МКР	Сума
T5	T6	T7	T8	50	100
12	12	13	13		

Оцінювання окремих видів навчальної роботи з дисципліни

Вид діяльності здобувача вищої освіти	Модуль 1		Модуль 2	
	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)	Кількість	Максимальна кількість балів (сумарна)
Лабораторні заняття	6	30	6	30
Доповідь	4	10	4	10
Презентація	1	5	1	5
Реферат	1	5	1	5
Модульна контрольна робота	1	50	1	50
Разом		100		100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано можливістю повторного складання
1-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Перелік питань до іспиту

1. Спостереження як метод психологічних досліджень у різних психологічних галузях.
2. Класифікації методу спостереження.
3. Типові помилки у психологічному спостереженні в різних галузях психології.

4. Позитивні та негативні риси методу спостереження.
5. Послідовність дій при спостереженні типів поведінки студентів під час спілкування (за схемою спостереження А. Залужного).
6. Характеристика експерименту як основного методу психологічних досліджень.
7. Види експерименту та їх характеристика.
8. Причини викривлення експериментальних даних.
9. Специфіка проведення квазіекспериментального дослідження в різних галузях психологічних знань.
10. Аналіз впливу експериментальної ситуації на поведінку досліджуваних (на матеріалі дослідження сприйняття студентами нового матеріалу).
11. Відмінність методу експерименту від квазіекспериментального дослідження.
12. Шляхи ліквідації помилок експериментального дослідження.
13. Метод тестування у різних галузях психологічних знань.
14. Особливості застосування методу тестування в різних сферах психологічних знань.
15. Вимоги до методу тестування.
16. Основні характеристики якості вимірювання тестів.
17. Особистісні тести та їх характеристика.
18. Специфіка застосування міжособистісних тестів у соціальній психології.
19. Надійність та валідність тестів, їх характеристика.
20. Типи психодіагностичних тестів та їх характеристика.
21. Особливості застосування методу тестування навчальних досягнень студентів I курсу спеціальності “Психологія”.
22. Відмінність методу тестування від експерименту.
23. Інтерв’ю як метод психодіагностичного дослідження.
24. Особливості організації інтерв’ю в різних галузях психології.
25. Етапи проведення нестандартизованого інтерв’ю.
26. Вільне інтерв’ю на виявлення особливостей впливу навчання у вищому навчальному закладі на розвиток особистості.
27. План проведення стандартизованого інтерв’ю.
28. Специфіка використання методу анкетування у різних галузях психології.
29. Характеристика методу письмового опитування.
30. Види запитань в анкеті та їх характеристика.
31. Психологічний тренінг як метод практичної психології.
32. Класифікація в анкетах запитань за змістом та формою.
33. Коучінг як вид сучасної психологічної практики.
34. Коучінг як процес. Техніки коучінга.
35. Метод експертного оцінювання в різних галузях психологічної науки.
36. Причини порушення вірогідності результатів цього методу.
37. Зв’язок методу експертного оцінювання з іншими методами.
38. Оцінювання впливу умов навчання студентів на динаміку ступеня їх втомлюваності протягом робочого тижня.
39. Експертне оцінювання якостей особистості керівника та

- характеристик стилів та способів управління (за методикою Ю. П. Платонова).
40. Метод контент-аналізу у психологічних дослідженнях.
 41. Можливості застосування цього методу у психологічних дослідженнях.
 42. Виокремлення категорій аналізу в конкретному тексті та порівняння підсумків власної роботи з даними інших студентів.
 43. Контент-аналіз на матеріалі методики (незавершених речень Б. Форера).
 44. Особливості використання методів дослідження психічних явищ в різних галузях психології.
 45. Можливості використання психодіагностичних методів у курсі експериментальної психології.
 46. Особливості використання кореляційного аналізу у психологічних дослідженнях.
 47. Процедура визначення коефіцієнта лінійної та рангової кореляції.
 48. Визначення коефіцієнта лінійної кореляції між двома рядами показників.
 49. Визначення коефіцієнта рангової кореляції між узагальненими показникам успішності школярів ("відмінник", "трієчник" та ін.) та характеристиками виконання ними тесту розумового розвитку (ШТРР).
 50. Визначення коефіцієнта рангової кореляції між характеристиками виконання ними тесту розумового розвитку (ШТРР).
 51. Визначення статистично вірогідних показників кореляції змінних на основі тесту-опитувальника батьківського ставлення (А. Варга, В. Столін).
 52. Розрахунок за допомогою коефіцієнта лінійної кореляції показників ретестової надійності тесту інтелекту.
 53. Методи та методики дослідження особливостей соціально-психологічних явищ.
 54. Особливості інтерпретації результатів дослідження соціальнопсихологічних явищ людини.
 55. Процедура дослідження особливостей спілкування студентів за допомогою методу спостереження (карта спостереження Р. Бейлза).
 56. Процедура проведення та інтерпретації методу референтометрії.
 57. Використання методики оцінювання психологічної атмосфери в колективі А. Л. Фідпера.
 58. Метод бесіди для визначення особливостей спілкування особистості.
 59. Хід проведення ділової гри "Публічні виступи".
 60. Визначення стиля керівництва колективом (В. П. Захарова та Л. Журавльова).
 61. Експериментально-психологічні методи дослідження у віковій психології.
 62. Специфіка проведення емпіричного дослідження психічних особливостей різних вікових категорій.
 63. Типові помилки дослідження у віковій психології та шляхи їх запобігання.
 64. Проведення дослідження особливостей уваги дітей молодшогошкільного віку.
 65. Застосування методики дослідження особливостей письмового мовлення

у школярів середніх та старших класів.

66. Дослідження особливостей тривожності у дітей шкільного віку за допомогою методики Філліпса.

67. Особливості методики дослідження інтелектуальної лабільності старшокласників.

68. Особливості діагностики в педагогічній психології.

69. Специфіка інтерпретації результатів дослідження в педагогічній психології.

70. Оцінювання творчих характеристик візуального мислення (за методикою Е. П. Торренса, модифікованою М. О. Холодною).

71. Дослідження особливостей мотивації учіння у школярів.

72. Дослідження показників зацікавленості студентів під час навчальних занять на основі методу спостереження.

73. Послідовність експериментальних дій з визначення професійних здібностей та схильностей у старшокласників (за допомогою методики "КОС-2")

74. Застосування методів та методик дослідження у диференціальній психології.

75. Особливості організації та інтерпретації результатів вивчення психічних феноменів у диференціальній психології.

76. Процедура дослідження індивідуальних характеристик мислення особистості.

77. Використання методики вимірювання індивідуальних показників пам'яті.

78. Дослідження індивідуальних особливостей сприйняття.

79. Особливості дослідження у військовій психології.

80. Характеристика методів дослідження у військовій психології.

81. Труднощі у застосуванні методів та методик у військовій психології.

82. Процедура дослідження рівня тривожності (на матеріалі методики Філліпса).

83. Застосування методики дослідження самооцінки емоційного стану особистості.

84. Методи візуальної психодіагностики (на матеріалі методики розпізнавання емоцій за виразом обличчя).

85. Особливості психодіагностичного дослідження в економічній психології.

86. Методи та методики дослідження сфер економічної психології, їх загальна характеристика.

87. Організація, проведення та інтерпретація результатів дослідження в економічній психології.

88. Проведення дослідження динаміки розвитку вольових якостей людини.

89. Вивчення особливостей сили волі особистості.

90. Використання методики дослідження самоконтролю як показника волі особистості.

9. Методичне забезпечення

1. Навчально-методичний комплекс з навчальної дисципліни «Психологічний спецпрактикум с профпідготовки».

2. Опорний конспект з лекцій з навчальної дисципліни «Психологічний спецпрактикум профпідготовки».

10. Рекомендована література

Основна

1. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції. Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 340 с.
2. Дослідження емоційно-вольової сфери [Текст] : практикум із загальної психології / уклад. Н. Г. Рудюк, Г. М. Дубчак ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці : Рута, 2005. - 65 с.
3. Дослідження особистості [Текст] : практикум із загальної психології / уклад. Г. М. Дубчак, Н. Г. Рудюк ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці : Рута, 2005 .
4. Духовний саморозвиток української нації [Текст] : монографія / Олексій Колісник ; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. - 310 с.
5. Загальна психологія: Підруч. для студентів вищ. навч. закладів. / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко. За загальною редакцією акад. С. Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – 533 с.
6. Консультативна психологія: підручник / І.С. Булах, В.У. Кузьменко, Е.О. Помиткін [та ін.]. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 484 с.
7. Копець Л.В. Психологія особистості: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів – 2 – ге видання. – К. : Вид. дім «Києво – Могилянська академія.», 2008. – 458 с.
8. Курс загальної психології [Текст] : підруч. [для студ. вищ. навч. закл. : у 2 т.] / П.А. М'ясоїд . - К. : Алерта, 2011 - 2013. (багатотомне вид.). Т. 2. - 2013. - 757 с.
9. Основи клінічної психології та патопсихології [Текст] : навч. посіб. / І. М. Наказна ; Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. - Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. - 306с.
10. Практикум з психології [Текст] : навч. посіб. / уклад. Г. М. Дубчак [та ін.] ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. - Чернівці : Рута, 2006. - 360 с.
11. Практикум з психології [Текст] : навчальний посібник / Н. Г. Рудюк, Г. М. Дубчак. - Чернівці : Книги-XXI, 2009. - 360 с.
12. Психологічна діагностика обдарованості [Текст] : монографія / [Р. О. Семенова та ін.] ; за ред. Р. О. Семенової ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - К. ; Кіровоград : Імекс, 2012. - 171 с.
13. Психологічне дослідження творчих перцептивних процесів на різних вікових рівнях [Текст] : монографія / [В. О. Моляко та ін.] ; за ред. В. О. Моляко ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - К. ; Кіровоград : Імекс, 2012. - 209 с.
14. Психологічні основи професійної стресостійкості майбутніх фахівців [Текст] : монографія / Г. М. Дубчак. - Київ : Талком, 2017. - 320 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 267- 308.

15. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу "людина-людина" [Текст] : монографія / [О. М. Кокун та ін.] ; заг. ред. О. М. Кокуна ; Нац.акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. - К. : [б. в.], 2013. - 265 с.
16. Русинка І.І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами. Навчальний посібник. – Київ, 2007. – 332 с.
17. Степанов О.М. Основи психології і педагогіки: Навч. посіб. / О.М. Степанов, М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003. – 504 с.
- 18.Цигульська Т.Ф.. Загальна та прикладна психологія / Курс лекцій. – К.: Наукова думка. – 2000. –190 с. .